

Strah pred kriminaliteto - perspektive in dileme

Fear of crime - perspectives and dilemmas

Gorazd Meško

Povzetek

Gorazd Meško,
dr. soc. ped.,
Visoka
policijsko-
varnostna šola,
Kotnikova 8,
1000 Ljubljana.

Prispevek govori o nekaterih značilnostih strahu pred kriminaliteto. Avtor polemizira vlogo preučevanja strahu pred kriminaliteto in razsežnost pojma strah pred kriminaliteto, ki se pokaže kot dokaj nejasen. Pisec predstavlja tudi značilnosti socio-demografskega in socialno-psihološkega modela za preučevanje strahu pred kriminaliteto ter navaja nekatere ugotovitve primerjalne študije (med Slovenijo, Škotsko in Nizozemsko) ter pomisleke, ki se pojavljajo pri preučevanju strahu pred kriminaliteto. Najbolj zanimivo je dejstvo, da ljudje na območjih, kjer je kriminalitete veliko, izkazujejo malo strahu in nasprotno, v okoljih, ki so razmeroma varna, je strah pred kriminaliteto bistveno večji. Ta ugotovitev navaja na sklep o razliki med strahom (iracionalno) in dejansko razširjenostjo kriminalitete.

Ključne besede: kriminaliteta, strah pred kriminaliteto

Abstract

This article presents several of the characteristics of the fear of crime. In his paper, the author takes a critical view of the research of the fear of crime and the notion of its extent, which when put under scrutiny appears to be a rather nebulous concept. The second part of the article presents the characteristic socio-demographic and psycho-social models of the fear of crime together with the uncertainties thrown up by a close study of the subject. Of great interest is the contradiction that in high crime regions people display a low level of fear, while, by contrast in relatively safe areas, the fear of crime is more present. This finding leads to a conclusion concerning the difference between fear (the irrational) and the actual occurrence of crime.

Key words: *crime, fear of crime*

1. Uvod

Na prvi pogled je preučevanje strahu pred kriminaliteto homogen koncept, ki je predstavljen in ga je enostavno razložiti. Ko se problema lotimo, ugotovimo, da je pri preučevanju tega pojava treba upoštevati več dimenzij in značilnosti kot je videti na začetku.

Če imamo pred očmi kaznivo dejanje, potem razmišljamo o izgubi ali trpljenju, ki jo je doživela žrtev oz. oškodovana oseba. Strah je različen glede na to, kakšno vrsto viktimizacije je oseba utrpela (Bilsky, 1995: 9). Tako v zvezi s tatvino nastopi strah pred gmotno škodo, pri družinskem nasilju strah pred poškodovanjem in ustrahovanjem in pri ropu pred obojim. Pogosto je žrtev oškodovana na tri načine: materialno, telesno in čustveno.

Pri preučevanju oškodovancev kaznivih dejanj je treba upoštevati čustvene, spoznavne, stališčne in vedenjske spremembe in jih v zvezi s tem preučevati v okviru določenih modelov. Nekaterim značilnostim je bilo namenjene več pozornosti, drugim manj. V tem prispevku se bomo ukvarjali predvsem s preučevanjem socialnopsiholoških in socialnodemografskih značilnosti strahu pred kriminaliteto pri ljudeh,

ki so bili žrtve kaznivih dejanj kot tudi pri tistih, ki viktimizacije niso doživeli.

Ob tem se poraja tudi vprašanje, ki se nanaša na kontekstualno razmerje med storilcem in oškodovancem (žrtvijo).

Največ raziskav s področja preučevanja strahu pred kriminaliteto so opravili v Združenih državah Amerike in Zahodni Evropi. Glede na to, da se naš prispevek usmerja na obravnavo problematike v evropskem prostoru, smo dali prednost evropskim preučevanjem tega pojava.

Pregled raziskav o strahu pred kriminaliteto (Bernard, 1992; Hale, 1992, 1996) kaže, da je bilo največ pozornosti pri preučevanju strahu pred kriminaliteto namenjene urbanim naseljem, ki so najbolj kriminogena. Upoštevajoč dejstvo, da prestopništvo narašča z velikostjo mest in pojavljajočimi se gospodarskimi problemi, so raziskovalci največ pozornosti namenjali takšnim okoljem.

Povečevanje socialnih razlih med ljudmi, nezadovoljstvo, različne kulture, pesimizem, vplivajo na zaostrovanje konfliktov in tudi na občutke ogroženosti in večji strah pred kriminaliteto.

Ogroženost je mogoče pojasniti na dva načina. Prvič, kot konkretno dejstvo, ki ga je mogoče zaznati in zabeležiti, kar pomeni, da se na določenih območjih dejansko pojavlja več kaznivih dejanj in različnih prekrškov, in drugič, kot duševno odzivanje oz. zaznava, da so določeni kraji, ljudje in okoliščine, ogrožujoči za posameznika.

Pri preučevanju kriminalitete nastaja precej metodoloških problemov. Podobne težave ugotavljajo tudi pri preučevanju strahu pred kriminaliteto. Terminološke in pojmovne težave pričajo, da je preučevanje strahu pred kriminaliteto problematično, saj je na tak način mogoče razmišljati o vseh domnevno pomembnih spremenljivkah, ki bolj ali manj vplivajo na strah pred kriminaliteto.

Pri preučevanju strahu pred kriminaliteto je v preteklosti prevladovala sociološka usmeritev, ki je povečevala uporabo socialnodemografskega modela in ekoloških značilnosti (Newman, 1972). Na drugi strani so predvsem (klinični) psihologi preučevali psihološke posledice viktimizacije. Socialnopsihološki model (Wurff, 1989) pa preučuje nekaj psiholoških in nekaj socioloških spremenljivk, predvsem pa poudarja pripadnost določenim skupinam in zaznavo ljudi, ki pripadajo drugim družbenim skupinam (Bernard, 1992: 70).

Van der Wurff (1989) je najpomembnejši evropski predstavnik socialno-psihološkega preučevanja strahu pred kriminaliteto. Predstavitvi njegovega modela in dopolnitvam bomo namenili nekaj prostora tudi v tem prispevku.

Bernard (1992) razpravlja v svojem prispevku o dejavniki strahu pred kriminaliteto in ugotavlja, da je treba strah pred kriminaliteto preučevati celostno (holistično) in upoštevati mehanizme strahu pred kriminaliteto, ki vplivajo na povečanje ali zmanjšanje tega strahu.

Ugotovitve raziskav kažejo, da je strah pred kriminaliteto pomembno vplival na rast zasebne varnostne industrije in nezadovoljstva z učinkovitostjo policije. Ugotovitve raziskav o strahu pred kriminaliteto pa so uporabne tudi za socialne delavce, policiste, lokalno upravo in tudi socialne pedagoge, saj se ti ukvarjajo s tistimi, ki se jih družba (verjetno) najbolj boji.

Hale (1992, 1996) je avtor najobsežnejšega angleškega pregleda literature s področja strahu pred kriminaliteto. Ugotavlja, da je strah pred kriminaliteto v zahodnih družbah večji problem kot kriminaliteta sama. Hough (1995:25) ugotavlja, da je strah pred kriminaliteto problem, ki ga je vredno preučevati, ker v viktimizacijskih študijah ugotavljajo, da je okoli 1/3 anketiranih oseb odgovorila, da se počutijo zelo ogrožene. Poleg tega pa je v isti študiji več kot polovica ljudi odgovorila, da se pogosto počuti zaskrbljeno zaradi kriminalitete.

Hale (1992, 1996) ugotavlja da so pomembni dejavniki v zvezi s strahom pred kriminaliteto: spol, starost, pripadnost družbenemu sloju, viktimizacija in medijsko prikazovanje kriminalitete, urbanizacija, skupnost in psihološki dejavniki. Ugotavlja, da so najpogostejše strategije za zmanjševanja strahu pred kriminaliteto povezane s programi za žrtve kaznivih dejanj, skupnostnimi programi, spreminjanjem fizičnega okolja in načinom opravljanja policijskega dela.

Brantingham *et al* (1986: 140) ugotavljajo, da je strah pred viktimizacijo pokazatelj, ki kaže posameznikovo ceno gibanja kriminalitete in možnost, da bo udeležen v kriminalnem dogodku (postal žrtev kaznivega dejanja).

Hale (1992: 11) razvršča zaznavo kriminalitete po naslednjih merilih, kar je razvidno iz preglednice št.1

Tabela 1: Klasifikacija zaznave kriminalitete

Raven	Vrsta zaznave		
	Spoznavna		Čustvena
	Sodbe	Vrednote	Čustva
Splošna	Tveganje, ocena kriminalitete ali tveganja	Skrb za druge	Strah - pred viktimizacijo na splošno
Osebna	Tveganje za posameznika, osebna varnost	Skrb zase, lastno varnost, neprizanesljivost	Strah pred osebno viktimizacijo

Killias (1990; citirano po Hale, 1996) ugotavlja, da je ranljivost posameznikov v zvezi s strahom pred kriminaliteto odvisna od fizičnih, družbenih in situacijskih dejavnikov, kar je razvidno iz preglednice št. 2.

Tabela 2: Okvir različnih dimenzij ranljivosti v zvezi s strahom pred kriminaliteto

Razsežnost ranljivosti	Izpostavljanje tveganju	Resnost posledic	Pomanjkanje nadzora
Fizični dejavniki	Ženske (spolni napadi).	Ženske (posilstvo ima dolgoročne posledice - psihične in fizične) Starejši ljudje - trajne zdravstvene posledice in poškodbe.	Ženske. Starejši ljudje. Fizično slabotni.
Družbeni dejavniki	Rizično delo: vozniki taksijev, bančni uslužbenci, nočno delo v lokalih, prostitucija ipd.	Žrtve brez socialne podpore, socialnih mrež in ustreznih virov.	Ena žrtev v primeru več storilcev. Žrtev - na slabem glasu (neugledna)
Situacijski dejavniki	Bivanje v okoljih, kjer je veliko kriminalitete, nereda, neurejena okolja.	Viktimizacija (poškodba) v okolju, kjer ni mogoče pričakovati pomoči v doglednem času.	Žrtev v neobljudenem okolju, v temi, brez formalnega in naravnega nadzora. Žrtve, izpostavljene tveganju brez ustreznega (tehničnega) varovanja.

2. Predstavitev modelov strahu pred kriminaliteto

Najpogostejši modeli pri preučevanju strahu pred kriminaliteto so: socio-demografski, socialno-psihološki in kombinirani. Pri pregledu literature o strahu pred kriminaliteto smo ugotovili, da se v Van der Wurffovem modelu (1989), ki ga je kasneje dopolnil Farrall (1998) s sodelavci, pojavlja precejšnje število spremenljivk, ki bi lahko bile relevantno merilo strahu pred kriminaliteto. Model vsebuje socialnodemografske in socialnopsihološke spremenljivke. K socialnodemografskim je prišteval starost, spol, gospodinjstvo, udeležbo v dejavnostih zunaj doma, krog znancev, izobrazbeno raven in dohodek. Pri preučevanju oz. replikaciji tega modela so Farrall in sodelavci (1998) k osnovnemu sociodemografskemu modelu dodali še spremenljivke, ki se nanašajo na fizično sposobnost posamezne osebe, lastništvo stanovanja ali hiše, zdravje, zaznavo nevarnih krajev (trgovine, ulice, gozdovi), viktimizacijo v preteklem letu in vrsto viktimizacije (če je do nje prišlo).

Socialnopsihološki model pa je vseboval analizo štirih dejavnikov: privlačnost, moč, zli namen in kriminalizirajoči prostor. *Privlačnost* se nanaša na oceno osebe o lastni privlačnosti za storilce kaznivih dejanj oz., da postane žrtev nasilja ali premoženjskega kaznivega dejanja. *Zli namen* se nanaša na oceno nevarnosti oz. pripisovanja kriminalne dejavnosti določenim posameznikom ali skupinam. *Moč* pomeni stopnjo posameznikove samozavesti ali občutkov, da uspešno nadzira in obvladuje posameznike, ki bi ga lahko ogrožali. *Kriminalizirajoči prostor* je nasprotje pojma branjeni prostor (angl. defensible space). Pri tem gre za oceno položajev, v katerih bi se lahko kriminalno dejanje zgodilo.

Strah pred kriminaliteto je v tesni zvezi s pojmovanjem zasebnega in javnega prostora, nezaupanjem do tujcev, neznancev, vzgojo, pomanjkanjem altruizma, umikom, nezaupanjem, subjektivno zaznavo nevarnosti in dejansko ogroženostjo. Situacije, ki so predstavljene v Van der Wurffovem modelu, se nanašajo na nekaj od teh domnev.

Primerjava rezultatov o strahu pred kriminaliteto kaže (upoštevajoč socialnopsihološki model) med Slovenijo (Ljubljana) (Meško, Farrall, 1999), Škotsko (Farrall *et al*, 1998) in Nizozemsko (Van der Wurff, 1989), da je pomemben dejavnik strahu pred kriminaliteto kriminalizirajoči prostor, ki je nasprotje pojmu branjeni prostor (angl. defensible space). Poleg tega pa se kot pomemben dejavnik strahu pred kriminaliteto pokaže tudi moč posameznika oz. pripisovanje sposobnosti, da obvlada potencialnega storilca. V slovenskem vzorcu pa je poleg teh dveh značilnosti opaziti še nizko raven zaupanja do tujcev in visoko oceno sebe

kot možne žrtve (tako za fizično nasilje kot tudi za premoženjsko kriminaliteto). To pomeni, da osebe v slovenskem vzorcu ocenjujejo sebe kot bolj ogrožene in da je nizka raven zaupanja do tujcev vir strahu pred kriminaliteto. Razmišljanju o rezultatih smo namenili naslednje poglavje tega prispevka.

3. Branjeni (kriminalizirajoči) prostor ali kaj več?

Strah pred kriminaliteto povezujejo z značilnostmi fizičnega okolja, v katerem ljudje živijo. Zveza med tem, kljub številnim raziskavam, še ni popolnoma pojasnjena. Van der Wurff s sodelavci (1986) ugotavlja, da je pri preučevanju strahu treba upoštevati socio-prostorske značilnosti soseske. Strah (pred kriminaliteto) je čustvo. Avtorja opredeljuje ta strah pred kriminaliteto kot zaznavo ogroženosti in nesposobnost obvladati takšno situacijo. V tem oziru se ljudje razlikujejo glede na to, kakšne sposobnosti soočanja in premagovanja takšnih situacij si pripisujejo. Domnevata, da so (1) samopodoba, (2) fizična in psihična moč, (3) zaznava nevarnih ljudi in (4) situacij ter prostora pomembni dejavniki strahu pred kriminaliteto.

Zaznava krajev in prostorov kot kriminalizirajočih, kar pomeni, da ima v takšnih okoliščinah kriminalna dejavnost "odprta vrata", se nanaša na podoben koncept iz teorij preprečevanja kriminalitete - branjenega prostora. Branjeni prostor odraža značilnosti fizičnega okolja, ki resnično ali simbolično ovira kriminalno dejavnost zaradi izboljšanega nadzora in večje preglednosti javnih površin v življenjskem okolju.

Branjeni prostor je socialnopsihološki pojem (Newman, 1972), ker vsebuje pojmovanje fizičnega okolja in vloge skupine ljudi, ki tam živijo in nadzirajo okolje. Branjenega prostora ni mogoče dojemati le mehanično, temveč je treba upoštevati interakcije med ljudmi na takšnem prostoru.

Pojmovanje branjenega prostora je doživelo številne kritike, ki so se nanašale na mehanično pojmovanje koncepta in načrtovanje zgradb ter nastanka družbe za obzidjem (angl. fortress society), kar je pravzaprav nepredvideni oz. nezaželeni učinek družbenega nadzorstva. Konceptu branjenega prostora so sledili koncepti o "nelagodju in nevšečnostih v urbanih okoljih" (angl. urban unease), neredu (angl. disorder) in znakih neotesanosti, nevljudnosti, neurejenosti (angl. incivility), ki naj bi pojasnjevali nelagodje v določenih okoljih - predvsem v urbanih, delavskih soseskah.

4. Namesto sklepa – omejenost študij o strahu pred kriminaliteto

Merjenje strahu pred kriminaliteto je problematično področje. Prvi problem je racionalnost strahu pred kriminaliteto in dokaj nejasno opredeljevanje pojmov, kot so tveganje, zaskrbljenost in strah pred kriminaliteto. Pri merjenju kriminalitete nastopi tudi dilema, ali se dejansko ne merijo "občutki posledic sodobnega načina življenja" ali "kakovosti življenja" ali zaznave "nereda" ali "nelagodja" v življenjskih in delovnih okoljih. Merjenje strahu pred kriminaliteto je tudi odvisno od dejanske kriminalitete na določenem območju (nasilje, vandalizem, vlogi, ropi idr.). Ljudje se običajno bojijo navadne ulične kriminalitete, manj pa jih je strah kriminalitete belega ovratnika. Fattah in Sacco (1989:11) ugotavljata, da je strah (pred kriminaliteto) čustveni odziv, ki se pomembno razlikuje od posameznika do posameznika. Merjenje strahu pred kriminaliteto nas tako napeljuje na iskanje odgovorov na vprašanje, kdo je strahopetec, kdo se boji in obratno. Poleg tega je strah pred kriminaliteto odvisen od številnih okoliščin, od katerih so najbolj značilne naslednje: gibanje po mestu ponoči, nekatere sociodemografske spremenljivke (starost, spol, prihodki), depresivnost in stalno nezadovoljstvo.

Strah pred kriminaliteto so merili predvsem s kvantitativnimi metodami (pregledne študije), ki sporočajo, da je strah pred kriminaliteto bolj pripisana značilnost posameznikov kot pa socialna konstrukcija. To je kritika feministično usmerjenih kriminologinj in kriminologov, ki so pri merjenju strahu pred kriminaliteto uporabljali predvsem kvalitativne metode. Strah pred kriminaliteto je mogoče obravnavati tudi kot socialni problem, predvsem v smislu ugotavljanja razlik med bolj ali manj premožnimi. Poleg tega pa je strah pred kriminaliteto sredstvo, s katerim je mogoče obvladovati skupine ljudi, povzročati nepri-zanesljivost in usmerjati nasilje na določene skupine ljudi, ki bo običajno marginalizirani, izključeni iz družbe ipd. Potenciranje strahu pred kriminaliteto lahko pripelje tudi do vigilantizma, ki je pokazatelj, da mehanizmi formalnega nadzorstva ne delujejo.

Fattah (1993) ugotavlja, da pri merjenju strahu pred kriminaliteto obstajajo številne ovire, ki se nanašajo na pojmovanje strahu pred kriminaliteto na splošno ali strahu pred določeno vrsto kriminalitete. Poleg tega se sprašuje, ali je mogoče izmeriti čustvovanje posameznika zanesljivo, objektivno in veljavno. Ugotavlja tudi, da na področju stra-

hu obstaja premalo teoretičnih temeljev in da preučevanje strahu izgleda kot preučevanje sladkorne pene (podobno kot slovenski rek o strahu, ki naj bi bil votel, okoli ga pa naj ne bi bilo nič). Poleg tega se porajajo vprašanja o zanesljivosti ocene lastnega strahu in ocene dejanske stopnje ogroženosti posameznika.

Metode za preučevanje strahu pred kriminaliteto so prav tako predmet razprave, saj se lahko utemeljeno vprašamo, kakšne bi bile razlike v izsledkih kvantitativnih in kvalitativnih študij in kakšne rezultate bi dobili z odgovori na odprta in na zaprta vprašanja.

Fattah (prav tam) razmišlja o skupini vprašanj, ki bi jih morali vsebovati pripomočki za merjenje strahu pred kriminaliteto. Ugotavlja, da je treba zajeti osebne značilnosti respondentov, značilnosti fizičnega okolja, skupnosti in posameznikovih izkušenj s kriminaliteto.

Pomemben je tudi paradoks, ki se nanaša na povezanost med nizko stopnjo viktimizacije in močnim strahom pred kriminaliteto. Ugotovitve o tem pojavu je mogoče najti v več virih. Ta paradoks sta potrdila Hood in Joyce (1999). Z uporabo metod kvantitativnega raziskovanja razodevata ustno izročilo o kriminaliteti v vzhodnem delu Londona, ki je znan kot kraj notoričnih kriminalcev. Avtorja ugotavljata, da ljudje izražajo različna stališča do prestopnikov in različnih oblik kriminalitete. Poleg tega pa je najbolj zanimivo to, da ljudje, ki živijo v krajih, kjer je kriminalitete veliko, ne občutijo veliko strahu (pred kriminaliteto), drugi, premožnejši, ki pa živijo v bolj urejenih naseljih, kjer je kriminaliteta redkost, pa se kriminalitete bojijo. Ali je to strah pred izgubo premoženja, izgubo možnosti napredovanja po družbeni lestvici, nezmožnostjo plačevanja kreditov, ali še kaj več? Poleg tega premožnejši namenjajo več sredstev za varnostne naprave, najem zasebnih varnostnikov ipd.

Strah pred kriminaliteto spominja tudi na nekatere značilnosti sodobne potrošniške družbe. Strah pred debelostjo, strah pred srčnim infarktom, strah pred rakom, strah pred neuspehom, strah pred nizko kupno močjo, strah pred revščino, strah pred šolsko neuspešnostjo otrok...

5. Literatura

1. Bernard, Y. (1992). North American and European Research on Fear of Crime. *Applied Psychology: An International Review*, 65-75.
2. Bilsky, W. (1993). Blanks and Open Questions in Survey Research of Fe-

- ar of Crime. V Bilsky, W., Pfeifer, C., Weltzes, P. (ur.). Fear of Crime and Criminal Victimization (9-19). Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag.
3. Brantingham, P.J., Brantingham, P.L., Butcher, F. (1986). Perceived and Actual Crime Risk. V Giglio, F.M., Hakim, S., Rengert, G.F. (ur.). Metropolitan Crime Patterns. New York, Criminal Justice Press.
 4. Farrall, S., Bannister, J., Ditton, J., Gilchrist, E. (1998). Social Psychology and the Fear of Crime: Re-Examining a Speculative Model (neobjavljeno gradivo, 23 s.). Oxford: Centre for Criminological Research.
 5. Fattah, E. A. (1995). Conceptual and Measurement Problems. V Bilsky, W., Pfeifer, C., Weltzes, P. (ur.). Fear of Crime and Criminal Victimization (s. 45-70). Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag.
 6. Fattah, E.A., Sacco, V.F. (1989). Crime and Victimization of the Elderly. New York: Springer - Verlag.
 7. Hale, C. (1992). Fear of Crime, A Review of the Literature. University of Kent at Canterbury: Canterbury Business School.
 8. Hood, R., Joyce, K. (1999). Three Generations, Oral Testimony on Crime and Social Change in London's East End. The British Journal of Criminology, 39 (1), Special Issue 1999, 136-159.
 9. Mayhew, P. (1985). The Effects of Crime: Victims, the Public and Fear. V Research on Victimization, 16. Criminological research Conference. Strasbourg: Concil of Europe, s. 17-64.
 10. Meško, G., Farrall, S. (1999). The Social Psychology of the Fear of Crime: A Comparison of Slovenian, Scottish and Dutch Local Crime Surveys (neobjavljeno gradivo, 16 strani).
 11. Newman, O. (1972). Defensible Space. New York: McMillan.
 12. Skogan, W. G. (1995). The Various Meaning of Fear. V Fear of Crime and Criminal Victimization. V Bilsky, W., Pfeifer, C., Weltzes, P. (ur.). Fear of Crime and Criminal Victimization (s. 131-140). Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag.
 13. Van der Wurff, A., L., Stringer, P. (1986). Feelings of Unsafety in the Residential Environment. (Project Summary. 10 s). SRC - The Netherlands, Foundation for Socio-Spatial Research.
 14. Van der Wurff, A., Van Staaldunien, L., Stringer, P. (1989). Fear of Crime in residential Environments: Testing a Social Psychological Model. The Journal od Social Psychology, X, 141-160.

Zahvala: avtor se zahvaljuje Stevenu Farrallu iz Centra za kriminološko raziskovanje pri Univerzi v Oxfordu, Velika Britanija, za pogovor in komentarje ob pisanju tega prispevka.